

Катерина ЛИПОВСЬКА
Національна академія державного управління
при Президенті України
Дніпропетровський регіональний інститут державного управління

ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

Досліджуються чинники розвитку інтелектуального потенціалу територіальної громади. Обґрунтовується, що успішність територіального розвитку значною мірою залежить від складу та якості інтелектуального потенціалу громади. Розглядаються різні соціально-економічні форми державної підтримки науки, серед яких, крім прямого фінансування, проведення податкової, амортизаційної і кредитно-грошової політики, запровадження антимонопольного законодавства, розвиток державної системи науково-технічної інформації, стандартів і якості, проведення патентно-ліцензійної політики.

Ключові слова: інтелектуальний потенціал, розвиток, територіальна громада, чинники розвитку.

Kateryna Lypovska. Factors for the development of the intellectual potential of the territorial community

The factors of development of intellectual potential of a territorial community are investigated. It is substantiated that the success of territorial development depends to a great extent on the composition and quality of the intellectual potential of the community. The socio-economic forms of state support of science are considered. They consist, in addition to direct financing, tax, depreciation and monetary policy, the introduction of antimonopoly legislation, the development of the state system of scientific and technical information, standards and quality, the conduct of patent and licensing policy.

Key words: intellectual potential, development, territorial community, factors of development.

Рівень освіти, знання, досвід та їх практичне застосування є чинниками соціально-економічного розвитку будь-якої держави. Реалізація інтелектуального потенціалу територіальних громад створює умови для економічного зростання територій, поліпшення екології і якості життя людей.

Періодично проблему інтелектуального потенціалу порушували у своїх працях українські дослідники В. М. Бережний, А. С. Голованов. Перше формулювання інтелектуального потенціалу особистості й суспільства наводиться в роботах академіка Л. В. Сохань [10; 11]. У колективній монографії «Науково-технічний прогрес і творчий потенціал людини», написаній групою українських учених (редактор Л. В. Сохань), автори доходять висновку про те, що інтелектуальний потенціал є показником духовних продуктивно-перетворювальних можливостей суспільства [5]. Якість інтелектуального потенціалу виявляється в соціальній практиці, її здатності максимально реалізувати загальний інтерес. Пізніше поняття «інтелектуальний потенціал» розглядали В. І. Астахова, В. І. Патрушев, Ю. М. Канигін [3; 6].

Останнім часом ситуація значно змінилася. Інтелектуальний потенціал стає ядром концепції «економіки знань». Сучасні науковці стійке економічне зростання пов'язують з реалізацією інноваційної стратегії соціально-економічного розвитку. На відміну від інерційної стратегії, що базується на неолібералізмі, ринковому фундаменталізмі і спирається на енергосировинні ресурси, інноваційна стратегія передбачає концентрацію зусиль суспільства, держави і бізнесу, спрямованих на освоєння нових технологій, виробництво принципово нових продуктів і перехід до інноваційної економіки.

Формування інноваційної економіки може забезпечити високі темпи

економічного зростання і соціального розвитку. Саме тому протягом останніх десятиліть інноваційна економіка стала окремою галуззю досліджень.

Мета дослідження – дослідити чинники розвитку інтелектуального потенціалу територіальної громади.

Моніторинг розвитку інтелектуального потенціалу територіальної громади вимагає визначення і систематизації чинників, що впливають на цей процес. Необхідність такого аналізу пов'язана з прогнозуванням подальшого розвитку інтелектуального потенціалу територіальної громади, впливом на його якісний та кількісний стан. Під чинниками будемо розуміти причини, що сприяють розвитку вже виявленого інтелектуального потенціалу територіальної громади, тобто це такі причини, які впливають на важливість будь-якого явища, зміна його в часі, що узгоджується з тлумаченням поняття «чинник» в Академічному тлумачному словнику української мови: «Чинник – умова, рушійна сила, причина будь-якого процесу, що визначає його характер або одну з основних рис» [1].

Розкриємо сутність і вплив чинників на розвиток інтелектуального потенціалу територіальної громади. На наш погляд, система чинників містить такі групи: інституційні, економічні, соціальні, інфраструктурні чинники.

Інституційні чинники об'єднують нормативно-правове підґрунтя та організаційне забезпечення розвитку інтелектуального потенціалу.

На наш погляд, доцільно докладніше розглянути економічні чинники, до яких належать державне фінансування, оподаткування, платоспроможний попит.

1. Державне фінансування. У Конституції України зазначено, що держава сприяє розвитку науки, встановленню наукових зв'язків України зі світовим співтовариством (ст. 54). Отже, держава має приділяти велику увагу фінансуванню наукової та науково-технічної діяльності, що включає фінансування фундаментальних досліджень та видатків на розробку перспективних технологій і пріоритетних напрямів науково-технічного прогресу.

Кошти виділяються на фундаментальні дослідження, пошукові та прикладні розробки; державні та міждержавні науково-технічні програми; державні премії України в галузі науки і техніки; фінансування наукових розробок із проблем стандартизації, сертифікації та еталонної бази, державних контрактів; фінансування наукової частини національних, міжгалузевих та галузевих програм тощо. У цій групі фінансуються науково-дослідні інститути, що виконують фундаментальні дослідження на державне замовлення, а також науково-дослідні організації, що перебувають на господарському розрахунку, але виконують державне замовлення з оплатою за рахунок державно-бюджетних асигнувань.

Держава забезпечує бюджетне фінансування наукової та науково-технічної діяльності (крім видатків на оборону) у розмірі не менше ніж 1,7 % ВВП України. Безпосередньо за рахунок коштів Державного бюджету України фінансуються фундаментальні та прикладні дослідження, що сприяє науково-технічному прогресу державного значення, міжнародним науковим та інформаційним зв'язкам державного значення.

Відповідно до законодавства бюджетне фінансування наукових досліджень здійснюється шляхом базового та програмно-цільового фінансування. Базове фінансування надається для забезпечення: фундаментальних наукових досліджень; найважливіших для держави напрямів досліджень, у тому числі в інтересах національної безпеки та оборони; розвитку інфраструктури наукової і науково-технічної діяльності; збереження наукових об'єктів, що становлять національне надбання; підготовки наукових кадрів.

У 2017 р. головними розпорядниками бюджетних коштів на науку за загальним фондом були: Міністерство освіти та науки України – 621, 5 млн грн; Національна академія наук України – 2 719 млн грн; 10 % – частка підтримки суто університетської науки в загальному науковому бюджеті України [2].

Фінансування науки в Україні збільшилося на понад 30 % – з 4,7 млрд грн у 2017 р. до 6,1 млрд грн у 2018 р. Причому найсуттєвіше зросло фінансування Національної академії наук України – понад 38 %. Водночас кошти на університетську науку збільшилися лише на 12,3 %.

«У 2017 р. ми змогли вийти з драматичного зниження фінансування на науку, яке досягло мінімуму у 2016 р. і становило 0,16 % ВВП з держбюджету. Зараз ситуація дещо вирівнялася. Сьогодні основне фінансування на науку йде в Національну академію наук України, яка абсолютно незалежна від МОН України і розпоряджається своїм бюджетом самостійно. Так, у 2017 р. у її розпорядженні було 2 млрд 719 млн грн. Для порівняння фінансування на науку, яким розпоряджається МОН України, а це є фінансування на університетську науку, становило всього 621,5 млн грн. При цьому частина цих коштів йде на конкурсне фінансування наукових проєктів, яке можуть також вигравати інститути НАН України. Таким чином, університетська наука, за яку відповідає МОН України, отримує лише 10 % від загального обсягу фінансів на науку, – зазначила міністр освіти і науки Л. Гриневич» [2].

Однак навіть у межах наявних коштів МОН України у 2017 р. змогло провести низку важливих заходів. Так, проведено Конкурс для молодих учених, у межах якого профінансовано 123 проєкти. Уперше 100 наукових установ і вишів отримало безкоштовний доступ до баз даних Scopus і Web of Science. Таким чином, провідними науковими базами даних можуть користуватися всі українські науковці. В українських університетах також профінансовано 1 300 фундаментальних і прикладних досліджень.

Важлива новація в бюджеті 2018 р. – для НАН України відкрито нову програму «Підтримка розвитку пріоритетних напрямів досліджень». На фінансування цієї програми у бюджет закладено 500 млн грн. Кошти надаватимуться науковим установам, які будуть атестовані за високим рівнем. Водночас МОН України вже розробило порядок проведення державної атестації закладів вищої освіти в частині провадження ними наукової (науково-технічної) діяльності, який очікує на затвердження Урядом. Таке атестування дозволить визначити, які виші мають найкращі показники в науці, і вони отримають додаткове фінансування.

Основною тенденцією у сфері фінансування наукових досліджень є суттєве скорочення витрат на НДР, а також зміни в структурі фінансування. За останні десятиліття частка держави у витратах на науку суттєво знижується, за загальної постійної або навіть зростаючої частки витрат на неї у ВВП. При цьому підвищуються витрати наукових підрозділів великих корпорацій, дрібних і середніх наукомістких фірм, які спираються на державну інфраструктуру, систему освіти і пільги економічного характеру. У більшості розвинених країн небюджетне фінансування науково-дослідних робіт у перспективі перевищить обсяги бюджетних асигнувань у цю сферу. У середньому в країнах, які належать до Організації економічного співробітництва та розвитку, воно зросло з 55 % в 1981 р. до 67 % у середині 1990-х рр. Головне джерело небюджетних коштів – підприємницький сектор, у якому лідирують великі національні й транснаціональні корпорації.

2. Оподаткування. У податковому законодавстві також були проведені заходи, спрямовані на стимулювання розвитку галузі інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Справа в тому, що крім податку на прибуток і податку на додану вартість, важливим питанням фіскального регулювання для підприємств галузі ІКТ є оподаткування оплати праці. Частка цих витрат у собівартості виробництва компаній галузі становить 60–70 %. Застосування основних ставок єдиного соціального податку знижує конкурентоспроможність продукції українських підприємств галузі ІКТ на світовому ринку, що призводить до переведення центрів капіталізації українських компаній у країни з більш сприятливим податковим режимом.

У зв'язку з цим Верховна Рада України 31 березня 2016 р. прийняла Рекомендації парламентських слухань на тему: «Реформи галузі інформаційно-комунікаційних технологій та розвиток інформаційного простору України», у яких визначено: «рекомендувати Кабінету Міністрів України під час підготовки Програми діяльності Кабінету Міністрів України, розроблення проектів державних програм економічного і соціального розвитку України, законопроектів про Державний бюджет України на 2017 р. та наступні роки, інших проектів законів України, прийняття нормативно-правових актів, що стосуються галузі інформаційно-комунікаційних технологій та інформаційного простору України, враховувати рекомендації, зауваження та пропозиції, висловлені учасниками зазначених парламентських слухань» [8].

Однак можливості оподаткування щодо стимулювання розвитку секторів, які формують і впливають на якість інтелектуального капіталу, використовуються не повністю. Так, у Китаї загальний податок на додану вартість становить 18 %, а для компаній, які працюють у секторі інформаційних технологій – 6 %. В Україні подібна податкова пільга не застосовується. Таким чином, є можливість для посилення застосування стимулюючої податкової політики у сферах, в яких знання виробляються, нагромаджуються і завдяки продукції яких вони можуть передаватися найбільш економічними способами.

3. Платоспроможний попит. Можна констатувати стійко зростаючий попит на послуги системи освіти, що підвищує рівень освіченості населення. Завдяки цьому позитивно розвивається інтелектуальний потенціал територіальних громад, освітні установи отримують можливість зміцнювати матеріально-технічну базу і залучати найбільш кваліфікований викладацький склад або оплачувати підвищення кваліфікації, що позитивно впливає на якість послуг, які надаються.

Державне замовлення є основною формою державного регулювання соціально-економічних відносин між державою, навчальними закладами та організаціями, громадянами, підвищення освітнього та наукового потенціалу нації, забезпечення конституційного права громадян на здобуття освіти відповідно до їх потреб, інтересів і здібностей. На обсяги державного замовлення впливають такі фактори:

- темпи розвитку економіки на кожному конкретному етапі, що зумовлюють обсяги поточної, середньострокової та перспективної потреби в кадрах;
- стратегічні цілі та завдання країни, орієнтація органів виконавчої влади на підготовку працівників відповідного профілю;
- нагромадження технічних, наукових та інтелектуальних знань для виведення країни на передові рубежі світового розвитку;
- доступність навчання для обдарованої молоді через систему державної підтримки, що сприяє забезпеченню країни висококваліфікованим персоналом;
- цільова підтримка окремих верств населення у здобутті освіти, які потребують соціального захисту;
- досягнення збалансованості між підготовкою і потребою в персоналі відповідно до попиту на ринку праці [9].

Також необхідно враховувати той аспект, що державне замовлення повинно задовольняти виключно потреби держави відповідно до пріоритетів розвитку, а саме: фінансові ресурси повинні бути спрямовані не на утримання ВНЗ, а на забезпечення надання якісних освітніх послуг студентам, які завдяки своїм знанням отримали можливість навчатися за державні кошти [12].

Необхідно врахувати й недержавне фінансування вищої освіти. Воно дає можливість ВНЗ забезпечувати матеріальну базу в обсязі, необхідному для його розвитку. Можна виділити такі складники, як:

- кошти, одержані на навчання, підготовку, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів відповідно до укладених договорів;
- плата за надання додаткових освітніх послуг;

- кошти, одержані за науково-дослідні роботи та інші роботи, виконані закладом освіти на замовлення підприємств, установ, організацій та громадян;
- доходи від реалізації продукції навчально-виробничих майстерень, підприємств, дільниць і господарств від надання в оренду приміщень, споруд, обладнання;
- дотації з місцевих бюджетів;
- кредити й позички банків, дивіденди від цінних паперів та доходи від розміщення на депозитних вкладах тимчасово вільних позабюджетних коштів;
- добровільні грошові внески, матеріальні цінності, одержані від підприємств, установ, організацій, громадян.

Розвиток недержавних форм фінансування відбувається поступово. Крім того, застосування окремих джерел є досить обмеженим із різних причин. Перешкодою для надання фінансової допомоги освіті з боку підприємств та фінансових структур є непрозорість бюджетного процесу як на рівні окремих навчальних закладів, так і на рівні району чи міста. Громадським організаціям чи благодійним фондам важко вступати в контрактні відносини з навчальними закладами, оскільки вони не можуть наймати працівників для виконання професійних завдань. Використання механізмів кредитування освіти також є обмеженим [4]. Однією з пропозицій щодо активізації недержавних форм фінансування стало розроблення механізму податкових пільг для ВНЗ відповідно до проекту закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу (щодо неприбуткового статусу навчальних закладів та наукових установ)» [7]. Основна мета цього законопроекту – зберегти за навчальними закладами та науковими установами податкові пільги, установлені чинним Податковим кодексом для бюджетних установ, і внести зміни до ст. 197.

Нині в Україні спостерігається часткове вдосконалення диверсифікації джерел фінансування, а саме надання статусу неприбуткової організації дасть перший поштовх до утворення контрактних відносин між ВНЗ та приватними організаціями і поліпшить їх фінансове становище [12].

Зростаючий попит на результати наукових досліджень, а також на продукцію та послуги організацій, що здійснюють діяльність у сфері ІКТ, сприятиме їх розвитку, що також позитивно вплине на інтелектуальний потенціал територіальної громади.

Визначимо принципи управління рівнем інтелектуального потенціалу територіальної громади як умови їх оптимізації:

- системність – цілісність, взаємопов'язаність і безперервність заходів, які впливають на інтелектуальний потенціал територіальної громади;
- раціональність – підвищення співвідношення результатів і витрат, досягнення мети найбільш ефективним способом;
- аналітичність – урахування реальних процесів в економіці, суспільстві, технічному прогресі;
- прозорість – регламентованість, зовнішня заданість і контрольованість процедур прийняття рішення;
- результативність – орієнтація на досягнення результату, його кількісне і якісне оцінювання;
- мінімізація трансакційних витрат – скорочення грошових і часових витрат економічних суб'єктів, які беруть участь у формуванні інтелектуального потенціалу територіальної громади.

На наш погляд, магістральний шлях державної підтримки інтелектуальної діяльності – не просте зростання витрат на неї, а створення соціально-економічного механізму, який постійно формує попит суспільного виробництва на науково-технічну продукцію та зустрічну пропозицію з боку науки нових ідей. Тільки подолавши ці недоліки в інноваційному циклі, держава зможе відмовитися від залишкового принципу у фінансуванні науки, створити умови для розширеного

відтворення нових знань. При цьому державне стимулювання науково-технічного прогресу має створити інноваційний клімат у суспільстві. Соціально-економічні форми державної підтримки науки досить різноманітні, серед них, крім прямого фінансування, проведення податкової, амортизаційної і кредитно-грошової політики, запровадження антимонопольного законодавства, розвиток державної системи науково-технічної інформації, стандартів і якості, проведення патентно-ліцензійної політики.

Важливою формою державного стимулювання інтелектуальної діяльності є політика пріоритетів у розвитку галузей знання. Сформована за радянських часів система державних пріоритетів у розвитку галузей знання (спочатку – космос і ядерна фізика, на біологію і психологію – що залишиться) призвела за післявоєнні десятиліття до структурних деформацій кадрового потенціалу, його непомірної «технізації» при недостатній частці наук про живу матерію.

Істотне відставання потенціалу наук про живу матерію від країн Заходу неминуче буде гальмувати переорієнтацію економіки на потреби людини, вирішення найважливіших проблем екології, охорони здоров'я, біотехнології, підвищення продуктивності сільського господарства.

Очевидно, що в перспективі потрібні великі зрушення в галузевій структурі наукового компонента інтелектуального потенціалу. Такі суттєві зміни структурних характеристик можуть бути забезпечені, як показує світовий досвід, перш за все підтримкою державного бюджету, участю держави в централізованому плануванні нової структурної політики у сфері науково-технічного прогресу. На наш погляд, значні резерви розвитку інтелектуального потенціалу закладені в абсолютно необхідній політиці «роздержавлення» сфер духовного виробництва в країні. Альтернативні або паралельні «лінії» формування інтелектуальної еліти можуть істотно посилити й інтенсифікувати інтелектуальне життя.

Список використаних джерел / List of references

1. **Академічний** тлумачний словник української мови (1970 – 1980). – Режим доступу : <http://sum.in.ua> [Akademichnyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy (1970 – 1980). – Rezhym dostupu : <http://sum.in.ua>].
2. **2018-го** держава профінансує науку на 6 мільярдів гривень // Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України. – Режим доступу : <https://mon.gov.ua/ua/news/2018-go-derzhava-profinansuye-nauku-na-6-milyardiv-griven> [2018-ho derzhava proffinansuie nauku na 6 miliardiv hryven // Ofitsiyni sait Ministerstva osvity i nauky Ukrainy. – Rezhym dostupu : <https://mon.gov.ua/ua/news/2018-go-derzhava-profinansuye-nauku-na-6-milyardiv-griven>].
3. **Каныгин Ю. М.** Загадки интеллектуального бытия / Ю. М. Каныгин. – М. : Педагогика, 1977. – 460 с. [Kanyigin Yu. M. Zagadki intellektualnogo byitiya / Yu. M. Kanyigin. – М. : Pedagogika, 1977. – 460 s.].
4. **Касич А. О.** Особливості фінансування вищої освіти в Україні та інших країнах світу / А. О. Касич, В. А. Циган. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2587> [Kasych A. O. Osoblyvosti finansuvannia vyshchoi osvity v Ukraini ta inshykh krainakh svitu / A. O. Kasych, V. A. Tsyhan. – Rezhym dostupu : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2587>].
5. **Науково-технічний** прогрес і творчий потенціал людини : колект. монографія / за ред. Л. В. Сохань. – Харків : Вид-во «Народ. укр. акад.», 2007. – 323 с. [Naukovo-tekhnichnyi prohres i tvorchyi potentsial liudyny : kolekt. monohrafiia / za red. L. V. Sokhan. – Kharkiv : Vyd-vo «Narod. ukr. akad.», 2007. – 323 s.].
6. **О простом** и сложном профессионально : спец. вып. учен. Зап. Харьковского гуманит. ун-та «Народная украинская академия», посвящ. 20-летию НУА / «НУА». – Харків : Вид-во «Народ. укр. акад.», 2011. – 248 с. [O prostom i slozhnom professionalno : spets. vyip. uchen. Zap. Harkovskogo humanit. un-ta «Narodnaya ukrainskaya akademiya», posvyasch. 20-letiyu NUA / «NUA». – Harkiv : Vid-vo «Narod. ukr. akad.», 2011. – 248 s.].
7. **Податковий** кодекс України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/>

2755-17 [Podatkovyi kodeks Ukrainy. – Rezhym dostupu : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>].

8. **Рекомендації** парламентських слухань на тему: «Реформи галузі інформаційно-комунікаційних технологій та розвиток інформаційного простору України». – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1073-19> [Rekomendatsii parlamentskykh slukhan na temu: «Reformy haluzi informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii ta rozvytok informatsiinoho prostoru Ukrainy». – Rezhym dostupu : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1073-19>].

9. **Савченко В. А.** Механізм формування державного замовлення на підготовку фахівців і робітників / В. А. Савченко // Соціально-трудові відносини: теорія та практика. – 2014. – № 1. – С. 83 – 88. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/stvttp_2014_1_12 [Savchenko V. A. Mekhanizm formuvannia derzhavnoho zamovlennia na pidhotovku fakhivtsiv i robitnykiv / V. A. Savchenko // Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka. – 2014. – № 1. – S. 83 – 88. – Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/stvttp_2014_1_12].

10. **Сохань Л. В.** Життєвий потенціал – інноваційний ресурс особистості як суб'єкта життя / Л. В. Сохань // Українське суспільство 1994 – 2005. Динаміка соціальних змін. – Київ : ІС НАНУ, 2005. – С. 322 – 331 [Sokhan L. V. Zhyttievui potentsial – innovatsiinyi resurs osobystosti yak subiekta zhyttia / L. V. Sokhan // Ukrainiske suspilstvo 1994 – 2005. Dynamika sotsialnykh zmin. – Kyiv : IS NANU, 2005. – S. 322 – 331].

11. **Сохань Л. В.** Особистість на політичному Олімпі: інтелектуальні виклики XXI століття / Л. В. Сохань // Проблеми розвитку соціологічної теорії. Трансформація соціальних інститутів та інституціональної структури суспільства : наук. доп. і повідомлення III Всеукр. соціол. конф. / за ред. М. О. Шульги, В. М. Ворони. – Київ : САУ, ІС НАНУ, 2003. – С. 159 – 162 [Sokhan L. V. Osobystist na politychnomu Olimpi: intelektualni vyklyky XXI stolittia / L. V. Sokhan // Problemy rozvytku sotsiolohichnoi teorii. Transformatsiia sotsialnykh instytutiv ta instytutsionalnoi struktury suspilstva : nauk. dop. i povidomlennia III Vseukr. sotsiol. konf. / za red. M. O. Shulhy, V. M. Vorony. – Kyiv : SAU, IS NANU, 2003. – S. 159 – 162].

12. **Ткачук О. В.** Фінансове забезпечення вищої освіти в Україні: проблеми та перспективи / Ткачук О. В. – Режим доступу : http://economyandsociety.in.ua/journal/12_ukr/105.pdf [Tkachuk O. V. Finansove zabezpechennia vyshchoi osvity v Ukraini: problemy ta perspektyvy / Tkachuk O. V. – Rezhym dostupu : http://economyandsociety.in.ua/journal/12_ukr/105.pdf].

Надійшла до редколегії 17.09.18